

БЕЗВЕРХНЮК
Тетяна Миколаївна,

доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління проектами Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса.

Анотація: у статті представлено методичний підхід до обґрунтування доцільності реалізації соціального проекту за двома напрямками: 1) відповідність соціального проекту цілям і потребам всіх заінтересованих сторін – доведення доцільності соціальної зміни; 2) ефективність соціального проекту – доведення доцільності інвестування. Запропоновано методику визначення соціальної та соціально-економічної ефективності соціального проекту.

Ключові слова: соціальний проект, доцільність проекту, соціальний ефект, соціальна ефективність, заінтересовані сторони, цінність проекту.

УДК 351:002.2

Тетяна БЕЗВЕРХНЮК

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: ОБґРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. На основі ретельного аналізу проблемного поля та заінтересованих сторін соціального проекту формується його концепція через визначення структури цілей та завдань. Для створення «дерева цілей» соціального проекту повинна бути обрана деяка ціннісна основа (позитивні зміни), яка забезпечить стійкість результатів проекту. Результатом соціального проекту є корисний ефект – соціальне благо, яке є наслідком використання заінтересованими сторонами продукту даного проекту.

Відповідність результатів проекту (корисного ефекту) стратегічній меті, завданням, потребам заінтересованих осіб та ресурсним можливостям здійснення заходів обумовлює доцільність його реалізації. Доцільність соціального проекту є основним критерієм його відбору донором (інвестором) для фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестування у вітчизняні соціальні проекти, відбувається, переважно, через механізм багатоканального фінансування, домінантою якого є фандрайзинг. Це обумовлює необхідність врахування низки принципових вимог донору при розробленні проектної пропозиції, найголовнішою з яких є доведення доцільності фінансування. Це питання є досить складним, адже, як зазначають відомі фахівці у галузі соціального проектування В. Курбатов, Р. Ленков, В. Луков, Е. Самбуров та інші, соціальні проекти порівняно з іншими інвестиційними проектами, характеризуються підвищеним рівнем ризикованості, обумовленим непередбачуваністю поведінки об'єкта соціального проектування, специфікою соціальної реальності.

З огляду на це, умовою започаткування і реалізації соціальних проектів є обґрунтування їхньої доцільності – цінності, значимості, корисності, ефективності, прийнятності й здійсненності у визначений період часу. Обґрунтування доцільності та здійсненності проектів, як правило, наводиться в ТЕО або бізнес-планах. Аналіз діючих стандартів бізнес-планування, науково-методичних праць з бізнес-планування і розроблення інвестиційних проектів, а також нормативно-правових джерел дозволяє стверджувати, що для реалізації соціальних проектів відсутні спеціальні технології бізнес-планування. Як наслідок, стандартні технології адаптуються до конкретних умов ініціаторами соціальних проектів на основі власного досвіду, бачень, переконань. Це здебільшого є причиною суб'єктивізму.

Відповідно, актуальним питанням розвитку технології розроблення соціального проекту є обґрунтування об'єктивного методичного підходу до доведення доцільності його реалізації та фінансування.

Метою статті є виявлення основних показників доцільності соціального проекту та розроблення методичного підходу щодо їх оцінювання та обґрунтування.

Вклад основного матеріалу. Багаторічний досвід розроблення соціальних проектів та участі в їх реалізації як на національному, так і на місцевому рівнях, дозволяє припустити, що важливими показниками доцільності соціального проекту є:

- відповідність проектної пропозиції пріоритетним напрямам розвитку, що затверджені програмними та стратегічними документами розвитку держави; території реалізації проекту; стратегічно важливим інвестиційним проектам та цільовим програмам;

- тривалість досягнутого ефекту;
- соціальна резонансність: відчутність результатів проекту для поліпшення якості життя значного прошарку громадян;
- значущість (цінність) результатів реалізації проекту з позицій державного, суспільного та приватного сектору;
- ефективність соціального проекту.

Виходячи з вищезазначеного, сучасного наукового доробку та досвіду розроблення соціальних проектів, *доцільність соціального проекту пропонуємо обґрунтувати за двома напрямками:*

- 1) відповідність соціального проекту цілям і потребам всіх заінтересованих сторін – *доведення доцільності соціальних змін;*
- 2) ефективність соціального проекту – *доведення доцільності інвестування.*

1. Відповідність соціального проекту цілям і потребам всіх заінтересованих сторін.

Інформація за даним напрямом має включати обґрунтування відповідності, тривалості, значущості (цінності), мультиплікативності досвіду проекту, соціальної резонансності очікуваних ефектів соціального проекту для суспільного прошарку, території його реалізації й держави у цілому, а також, за потребою, оцінку впливу проекту на навколишнє середовище.

Насамперед, необхідно обґрунтувати відповідність цілей соціального проекту пріоритетним напрямам розвитку, що затверджені програмними та стратегічними документами розвитку держави на період до 2020 року; програмам розвитку території реалізації проекту; стратегічно важливим інвестиційним проектам та цільовим програмам за напрямками соціального розвитку. Це дозволить визначити доцільність реалізації представленої проектної пропозиції через її відповідність пріоритетним напрямкам соціального розвитку України.

Значущість результатів реалізації соціального проекту дозволить виявити доцільність реалізації представленої проектної пропозиції через очікуваний вплив як на цільові групи так й на територію реалізації проекту.

Значущість (цінність) результатів реалізації проекту зазвичай визначається як вигода, котру отримують всі заінтересовані сторони у випадку реалізації проекту. При цьому повинна виконуватися вимога гармонізації цінності результатів проекту, яку необхідно розглядати, як мінімум, в двох аспектах – гармонізацію зі стратегічними цілями організації, що реалізує даний проект, та гармонізацію цінностей всіх заінтересованих сторін.

При цьому, безперечно, значущість результатів проекту може досить вагомо розрізнятися для різних груп заінтересованих сторін. Проте ймовірність успішної реалізації проекту значною мірою залежить від того, наскільки великою та рівною є значущість його результатів для всіх заінтересованих сторін. Значущість результатів необхідно розглядати на основі визначення цільових груп проекту.

Тривалість, сталість результатів соціального проекту – одна з важливіших характеристик доцільності проекту. Насамперед, це демонструє донору (інвестору), що витрачені ресурси не просто забезпечили очікуваний ефект, але й продовжують у певному періоді позитивно впливати на представників цільової групи, отримувачів послуг. Тривалість, стійкість проекту може визначатися щонайменше за двома показниками: поява стійких взаємозв'язків або мереж та створення інноваційних соціальних технологій. Дані властивості проекту сприяють тому, щоб прирощення соціального капіталу, яке відбулося в ході виконання проекту, було збережено. Соціальні мережі і соціальні технології є повноправним інструментальним доповненням

до обґрунтування доцільності соціального проекту через сприяння розширенню меж довіри.

Соціальна резонансність очікуваних ефектів проявляється через відчутність результатів проекту для поліпшення якості життя значного прошарку громадян, а не тільки цільової групи проекту. Це дозволить довести доцільність соціального проекту через доведення змістовності запланованих заходів, кожний з яких на виході є проміжним продуктом, здатним змінити чинну соціальну ситуацію, задовольняючи потреби більшої кількості людей, ніж цільова група (бенефіціари). Це можуть бути нові знання, вміння, навички; корисні, соціально значимі зв'язки, знайомства, можливості комунікації, взаємодії, партнерства. Саме такі «проміжні виходи»¹ впливають на результат проекту, створюючи більш масштабний корисний ефект.

Мультиплікативність досвіду соціального проекту доводить доцільність реалізації проекту через обґрунтування того, що напрацювання проекту можуть бути використані в інших організаціях, громадах, на території. Також важливо вказати, які інструменти чи засоби інформаційного, методичного, нормативного, організаційного та іншого характеру, що напрацьовані у процесі виконання проекту можуть бути застосовані з метою забезпечення поширення (перенесення, тиражування) результатів проекту в інші організації, громади, території.

Оцінка впливу проекту на навколишнє середовище має велике значення при обґрунтуванні його доцільності, особливо, коли проектна пропозиція подається для розгляду фінансовим інститутам розвитку (Світовий банк або ЄБРР). У цьому аспекті слід наголосити на важливому документі, який регулює відносини, що виникають при розробленні та затвердженні стратегічних планів територіального розвитку і комплексних територіальних програм соціально-економічного розвитку – Модельний закон про стратегічну екологічну оцінку, прийнятий на 36 пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД [7].

Відповідно, концепція проекту, яка буде оформлена у вигляді проектною пропозиції для фінансування за різними умовами відбору (за конкурсом, як складова програми тощо) повинна відображати інформацію, яка чітко засвідчує, що даний соціальний проект є доцільним з точки зору його відповідності цілям і потребам всіх заінтересованих сторін та забезпечує позитивні соціальні зміни.

Для того, щоб отримати якісну і об'єктивну інформацію щодо характеристики відповідності та обґрунтувати на цій основі доцільність проекту, необхідно визначити очікувані ефекти від реалізації соціального проекту у державному масштабі, регіональному масштабі, для території реалізації проекту, на локальному рівні.

Ефект – це результат, наслідок яких-небудь дій, заходів; корисний результат діяльності [4, с.358]. Ефект є абсолютним показником і характеризує результат.

За характером впливу результатів проекту на соціальну ситуацію можна виділити:

- інституціональний ефект – полягає в отриманні організаційно-правових результатів від розвитку нових інститутів суспільних відносин. Інституціональний ефект соціальних проектів відображає політичні та юридичні інтереси заінтересованих сторін проекту у встановленні певних регуляторних режимів. Наприклад, інститут соціального замовлення; механізм державно-приватного партнерства;

- економічний ефект – полягає в отриманні економічних результатів від заходів проекту як в цілому для держави/суспільства, так і для кожного суб'єкта інвестицій. Економічний ефект соціальних проектів за відповідною системою показників має відображати інтереси економіки країни в цілому, а також регіонів, галузей, організацій і підприємств, що беруть участь у реалізації соціальних нововведень. Наприклад, прибуток соціальних підприємств;

- науково-технологічний ефект – це технологічні нововведення, що випливають з результатів наукових досліджень закономірностей розвитку соціальної системи/

¹У проектних заявках на міжнародні гранти завжди є пункт: проміжні результати, які називаються outputs, та вплив всього проекту (більш масштабний і значимий) - outcomes.

процесів/явищ: інноваційні соціальні технології, удосконаленні процедури надання соціальних послуг та соціальної допомоги, нові технології роботи з вразливими верствами населення тощо. Наприклад, інноваційність продукту соціального проекту – впровадження у діяльність КУ «Центр реінтеграції» методів мотивації підопічних до створення спільнот та методів соціальної роботи з ними; створення на базі КУ «Центр реінтеграції» соціальних майстерень;

- соціальний ефект – відображає зміни умов діяльності людини в суспільстві. Його прояв спостерігається у змінах характеру та умов праці, підвищенні життєвого рівня населення, поліпшенні побутових його умов, розширенні можливостей духовного розвитку особистості, у змінах стану довкілля.

Залежно від цілей соціального проекту, для оцінювання його доцільності визначальним може бути будь-який із перерахованих ефектів, а інші виступатимуть як додаткові. Найголовніше, щоб кожний із ефектів обов'язково був визначений для держави/суспільства в цілому, для території реалізації проекту, для цільових груп (бенефіціарів) проекту.

Природно, соціальний ефект є домінуючим для соціального проекту. Класик науки державного управління Г. Атаманчук вважає, що соціальний ефект – це сукупний та загальний позитивний результат, що одержує суспільство як під час виробництва того або іншого продукту (послуги) або виконання певного роду робіт, так й під час споживання відповідних матеріальних, соціальних та духовних цінностей [2, с.345].

Таким чином, надання повної та об'єктивної інформації за наведеними вище показниками соціального проекту дозволить зробити висновок про доцільність реалізації конкретного проекту як засобу здійснення певних соціальних змін з метою задоволення потреб заінтересованих осіб.

Доцільність за першим напрямом – це доведення того, що запропонований у проекті спосіб розв'язання описаної проблеми може бути підтверджений конкретними результатами.

Загальноприйнятим підходом до обґрунтування доцільності комерційних проектів є оцінювання фінансової та економічної ефективності. В некомерційних соціальних проектах також створюється певний економічний результат, але не він є основним і визначаючим, а соціальне благо. Тим не менш, для реалізації соціального проекту необхідні грошові та інші матеріальні засоби, що обумовлює необхідність проведення аналізу соціальної ефективності інвестицій.

Деякі науковці пропонують при оцінці та аналізі соціальних проектів повністю замінити традиційні показники ефективності (наприклад, чистий дисконтований дохід, внутрішня норма доходності) новими. Проте слід зазначити, що у більшості випадків фінансові установи все одно розглядають проекти, у тому числі і соціальні, на основі традиційних показників. Крім того, на жаль, загальноприйнятих методик оцінки ефективності соціальних проектів, успішно апробованих на практиці, поки ще не існує. На наш погляд це пов'язано з тим, що найбільшої уваги дослідники приділяють не оцінці ефективності некомерційних соціальних проектів, а питанням соціальної ефективності інвестиційних проектів. Також, досі не існує загальновибраного єдиного підходу до тлумачення понять «ефективність соціального проекту».

2. Ефективність соціального проекту

Головною метою будь-якого соціального проекту є створення вигод для суспільства, тобто позитивний соціальний ефект. Як соціальні вигоди від реалізації проектів у суспільному секторі можуть виступати: зниження рівню безробіття або злочинності; створення нових високооплачуваних робочих місць; зміни у структурі зайнятості населення; розширення спектру соціальних послуг або зниження їх вартості тощо.

Чисті поточні вигоди від реалізації соціальних проектів згідно з методикою СВА-аналізу розраховуються за тією же формулою, що використовується для комерційних проектів [1]:

$$NPB = \sum_{t=0}^n \frac{B_t - C_t}{(1+d)^t}$$

де NPV – чисті поточні вигоди (net present benefit);

Vt – вигоди в момент часу t

Ct – витрати в момент часу t;

d – соціальна ставка дисконтування;

n – життєвий цикл програми/проекту.

Проте, розрахунок величини d – соціальної ставки дисконтування, здійснюється за принципово іншими підходами. Ринкова ставка дисконтування не може застосовуватися для оцінки ефективності соціальних проектів, оскільки часто для передбачених їх реалізацією продуктів або послуг ринкових аналогів не існує.

Методика оцінки ставки дисконтування для соціальних проектів за моделлю оцінки соціальних міжчасових переваг розроблена І.Сенчою [10], і використовується при оцінці соціальних проектів, що реалізуються органами публічної влади Одеського регіону. Запропонована методика є необхідною при експертизі некомерційних соціальних проектів, оскільки саме вона дозволяє порівнювати грошовий еквівалент соціального ефекту від їх реалізації та відкидати заведомо неефективні проекти на етапі їх попередньої оцінки, що дозволить знизити ризик прийняття невірних управлінських рішень у суспільному секторі та оптимізувати витрати бюджету. Дана методика дозволяє довести доцільність фінансування некомерційного соціального проекту.

При прийнятті рішення про доцільність вкладення коштів в реалізацію соціального інвестиційного проекту фінансові організації обов'язково проводять аналіз соціальної ефективності інвестицій (SROI - Social Return on Investment).

В основі аналізу соціальної ефективності покладено аналіз витрат, вигод та соціального аудиту, спрямований на виявлення соціальної цінності (social value), що створюється проектом, шляхом знаходження матеріальних, фінансових і не фінансових еквівалентів для соціальних результатів. Аналіз SROI вимірює цінність створених благ і витрати на створення цих благ.

Формально соціальна ефективність інвестицій являє собою відношення чистої доданої цінності благ до чистої доданої вартості інвестицій. Наприклад, відношення 3 дол означає, що одна гривня інвестиції створює на три гривні соціальних результатів. Проте, аналіз соціальної ефективності інвестицій – це не визначення однієї єдиної цифри. Навпаки, сама суть аналізу SROI полягає в тому, що один або кілька показників, якими б цінними вони не були, не можуть показати соціальні результати проекту, так як ці результати мають достатньо складну природу. Таким чином, на думку А.Ситникова [11], аналіз соціальної ефективності являє собою методику для дослідження ланцюга створення соціальної цінності через формування загального інформаційного простору, що дозволяє обговорювати суспільно значимі результати з усіма заінтересованими сторонами.

Основними принципами аналізу SROI є:

- увага на заінтересовані сторони та розвиток соціальної мережі;
- використання карти результатів або дорожньої карти з метою моніторингу як проект впливає на зміни та створює суспільну цінність;
- увага на відповідність результатів проекту пріоритетам заінтересованих сторін;
- усунення результатів (благ), які б виникли і без здійснення проекту.

Важливим інструментом аналізу соціальної ефективності є монетизація – пошук та визначення фінансових еквівалентів для соціальних явищ, тобто встановлення ціни (грошове вираження вартості), як показника того, наскільки суспільство визнає цінність різних благ.

На сьогодні існує кілька підходів до оцінки ефективності соціальних проектів, основна суперечність між якими полягає в науковій дискусії щодо того, що є об'єктом аналізу – соціальна ефективність чи соціальний ефект інвестицій. Стосовно методики SROI, вона представлена як чіткий алгоритм, проте не має жодної формалізації щодо запропонованих розрахунків. Цей факт пояснюється в методичній документа-

ції [12,13] – більшість соціальних благ не можуть бути точно оцінені за механізмом монетизації, тому пропонується аналізувати сам процес створення соціальних благ, а не розрахунок їх кількісних показників.

Визначення соціального ефекту інвестицій ґрунтується на методологічній позиції авторів щодо недоречності ототожнення категорії «соціальний ефект» та «соціальна ефективність». Так, науковці [5, 6, 9] вважають, що ефект – є абсолютним показником і характеризує результат, ефективність – показник відносний і характеризує процес, впродовж якого був отриманий результат. Ефективність – показник суто управлінського характеру. Ефективність пов'язана з ефектом через витрати ресурсів, що необхідні для здійснення процесу, у результаті якого був отриманий ефект (результат). Основний показник соціальної ефективності – це підвищення якості життя людей, як результат соціально-інвестиційної діяльності. Показники соціального ефекту надають уявлення про кількісну сторону досягнутих соціальних цілей, заради яких інвестиційний проект розроблявся і здійснювався.

Таким чином, «соціальний ефект інвестицій» та «соціальна ефективність інвестицій» є різними поняттями, перша категорія визначає соціальний результат від інвестиційної діяльності, а друга – процес соціального інвестування. Головна відмінність полягає в тому, що соціальна ефективність інвестицій може бути отримана за умови витрат, які суб'єкт інвестиційної діяльності спрямує на посилення свого «значення» в суспільстві, стимулювання свого економічного росту, у результаті – задоволена потреба в інвестуванні соціальної сфери тільки з боку суб'єкта (наприклад, спонсорство). А за «соціальним ефектом інвестицій» суб'єкт інвестиційної діяльності (ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [8]), окрім отримання доходу, задовольняє і соціальні потреби суспільства також, тобто створюється «корисний ефект» від інвестиційної діяльності. Отже, якщо результати від інвестицій отримуватимуть не тільки суб'єкт інвестиційної діяльності, а й суспільство – це і є соціальний ефект інвестицій.

На думку С. Маркова [6], єдиний уніфікований показник виміру соціального ефекту – це чисельність населення (мешканців області, району), які можуть отримати матеріальні переваги, послуги соціального характеру (медичні, освітні та інші аналогічні послуги), робочі місця та задовольнити свої духовні потреби в результаті реалізації інвестицій.

Впровадження проектів державно-приватного партнерства (ДПП) пов'язане з метою реалізації суспільних інтересів, у тому числі й соціальних. Оскільки одним з джерел фінансування проектів ДПП є кошти бюджету, що надходять від платників податків, для оцінювання ефективності такого проекту є недостатнім врахування тільки комерційної ефективності, необхідним є дослідження й його соціальної ефективності. Соціальна ефективність відображає відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам та цілям суспільства, інтересам окремої людини [3].

Підсумовуючи вище наведений аналіз методичних підходів до оцінки соціальної ефективності проектів зазначимо наступне:

1) суб'єктами соціальних інвестицій є: органи публічної влади, державні і комунальні підприємства, українські та іноземні приватні комерційні і некомерційні організації, фізичні особи. Для держави цілями соціальних інвестицій можуть бути підвищення національного доходу і рівня (якості) життя одночасно; для комерційних структур, іноземних інвесторів і фізичних осіб – прибуток; для некомерційних організацій - підвищення рівня і якості життя за допомогою задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб. Для останніх отримання прибутку не є метою соціального інвестування;

2) у різних публікаціях можна зустріти такі визначення соціальної ефективності: «формування і задоволення духовних потреб людини»; «гармонійний розвиток особистості»; «блага суспільства або окремих груп населення» тощо. Проте ці тер-

міни частіше не знаходять певного кількісного вираження. Можна виділити чотири основні показники ефективності соціального інвестування: соціальний ефект, що характеризує міру задоволеності населення якістю життя; соціальна ефективність - показник, що визначає підвищення рівня життя людей; соціально-економічна ефективність - показник, що дає уявлення про економічну ефективність інвестиційних вкладень в соціальну сферу з урахуванням досягнутого соціального ефекту; економічна ефективність - показник, що відбиває економічну ефективність проекту на основі співвідношення результатів до витрат;

3) показники соціальної ефективності проекту дають уявлення про кількісну сторону досягнутих соціальних цілей, заради яких соціальний проект розроблявся і здійснювався: виникнення додаткових соціальних послуг, зміна індексу споживчих цін, забезпеченість житлом, зменшення безробіття, збільшення народжуваності і зниження смертності тощо. Показники соціально-економічної ефективності визначаються після визначення соціального ефекту через збільшення фізичного об'єму послуги, зменшення вартісної оцінки послуги, зниження поточних витрат організацій соціальної сфери, збільшення числа відвідувань розважальних заходів, зниження виплат з безробіття - спектр показників величезний. Економічна ефективність соціальних інвестицій ґрунтується на мінімізації витрат з їх розробці і здійсненню: абсолютні (різниця між сумою капіталовкладень і грошовою оцінкою його результатів), відносні (відношення грошової оцінки результатів і сукупних витрат), тимчасові (період повернення інвестицій).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищенаведене наголосимо на наступному:

– характеристика показників доцільності соціального проекту за першим напрямом – це доведення того, що запропонований у проекті спосіб розв'язання описаної проблеми може бути підтверджений конкретними результатами;

– визначення соціальної та соціально-економічної ефективності соціального проекту, дозволить зробити висновок про доцільність інвестування в конкретний проект з метою здійснення певних соціальних змін які мають ринкову цінність у вигляді суспільних благ.

Як видно з матеріалів даної статті, для доведення доцільності реалізації соціального проекту необхідно провести системний аналіз різноякісної інформації та оцінити її за якісними та кількісними показниками. При цьому може виникнути загроза порушення логіки представлення концепції проекту.

Саме тому, донори (інвестори) соціального проекту вимагають при підготовці проектної заявки (пропозиції) використовувати логіко-структурний метод аналізу, що дозволяє оцінити логічність та послідовність формулювання тих чи інших елементів або етапів проектування – взаємозв'язок цілей, задач, методів, очікуваних результатів, необхідних ресурсів, передумов та ризиків. Результатом аналізу є логіко-структурна матриця проекту.

Подальших наукових досліджень потребує методика оцінювання здійсненності (спроможності до реалізації) соціальних проектів.

Література:

1. Архипов В.М. Оценка социальной ставки дисконтирования / В.М. Архипов, А.М. Емельянов // Финансы и кредит. – Москва : ООО «Издательский дом ФИНАНСЫ и КРЕДИТ», 2006. – Вып. 17. – С. 49-55
2. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления [Текст]. Курс лекций / Г.В. Атаманчук. — М. : Юрид. лит., 1997. — 400 с.
3. Бондар Н.М. Оцінювання соціальної ефективності проектів державно-приватного партнерства. / Н. М. Бондар // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – К. : НТУ – 2012. – Вип. 10. – С. 374-379
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

5. Виноградова Г. Іноземне позикове інвестування в Україні: стан і перспективи розвитку законодавчого регулювання / Г. І. Виноградова // Право України. – 2000. – № 1. – С. 69.

6. Марков С. В. Соціальний ефект інвестицій / С.В. Марков // Вісник Запорізького національного університету : Економічні науки. – 2010. – № 1(5). – С. 32-37

7. Модельний закон про стратегічну екологічну оцінку // Міжнародний документ від 16.05.2011 року / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_o11.

8. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ / [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Райзберг Б. А. Курс економіки: учебник для вузов / Б. А. Райзберг, Е. Б. Стародубцева ; Под ред. Б. А. Райзберга. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2008. – 672 с.

10. Сенча І.А. Оцінка ставки дисконтування соціальних проектів за методом міжчасових переваг / І.А. Сенча // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць. – Випуск 1(53). - Одеса.: ОРІДУ НАДУ, 2013. – С. 137-140

11. Ситников А.П. Методы оценки эффективности инвестиций в социально-экономические проекты / А.П. Ситников // Вестник Самарского государственного экономического университета. – Серия «Экономика». – 2010. - № 3 (65). – С. 89- 94

12. Nicholls J. Measuring real value: A DIY guide to Social Return on Investment. / J. Nicholls, S. Mackenzie, A. Somers // New economics foundation, 2007. – 72 p.

13. Scholten P. SROI A Guide to Social Return on Investment. / P. Scholten, J. Nicholls, S. Olsen, B. Galimidi // Lenthe Publishers, 2006. – 111 p.